

DUCA SOTIRIOVICI TIPOGRAFUL DE LA THASSOS – PRIMUL EDITOR PARTICULAR DIN ȚĂRILE ROMÂNE

ELENA MELINTE

Duca Sotiriovici a fost primul tipograf din Țările Române care a avut atelierul său propriu. Datorită acestui fapt, a lucrat atât pentru autoritatea centrală, cât și în urma unor comenzi particulare făcute de contemporanii săi. Alături de cărțile religioase a tipărit și acte emise direct de către Domn („Așezământul“ lui Constantin Mavrocordat din 1742). Pentru activitatea desfășurată în slujba Domniei a primit salariu și privilegii, dar a avut o moșie și s-a ocupat cu camăta. Asemenea tuturor tipografilor epocii, Duca Sotiriovici a fost un om instruit, cunoscător al mai multor limbi străine, posesor al unei biblioteci, capabil chiar să facă versuri. La un moment dat a fost și profesor particular, ocupându-se de educația copiilor domnului Grigore Ghica al II-lea.

Duca Sotiriovici a fost un exponent al orășenimii în ascensiune pe scara socială, putând fi considerat drept un precursor al unei clase sociale aflată în formă incipientă în Țările Române la vremea aceea : burghezia.

Specificul activității lui Duca Sotiriovici a fost intuit de N. Iorga. Acesta îl consideră pe Duca drept un „negustor de tipar“¹ care inițiază procesul de laicizare și comercializare a activității tipografice. Apreciindu-l din punctul de vedere al contribuției sale la dezvoltarea artei grafice românești, N. Iorga îl privește totuși cu maximă severitate atunci când îl consideră „un străin oploșit la noi“², „lipsit de orice simț artistic“³, odată cu care începe decadența artei grafice moldovenești, ale cărei tradiții fuseseră păstrate până atunci „cu

¹ N. Iorga. *Istoria românilor*, vol. VII : *Reformatorii*, p. 144 ; (în continuare : *Reformatorii*).

² *Ibidem*, p. 157.

³ N. Iorga, *Tipografia la români*, în *Scriseri despre artă*. București, 1968, p. 214.

strășnicie"⁴. Informații despre Duca Sotiriovici prezintă N. Iorga în *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1969 și în *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, Edit. Ministeriului de Culte, 1928.

Informații importante despre viața și activitatea lui Duca Sotiriovici desprinse din cercetarea documentelor din arhive oferă C. Turcu în studiul *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova în sec. al XVIII-lea*, publicat în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1960, nr. 1-2 (în continuare „MMS”), precum și T. G. Bulat în „*Tiparițele*” moldovenești de carte bisericească de la Mitropolitul Varlaam la Mitropolitul Veniamin Costachi (1641-1803), în „MMS”, 1971, nr. 5-6. Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici este înfășurată în manieră cronologică de Ioan Bianu și Nerva Hodoș în *Bibliografia românească veche*, tomul II, București 1910 și Ioan Bianu, Dan Simonescu : *Bibliografia românească veche*, tomul IV : *Adăugiri și îndreptări*, București, 1944 ; (în continuare : *B.R.V.*). Mențiuni generale despre Duca Sotiriovici se fac de către Const. C. Giurescu în *Istoria românilor*, vol. III, partea I și II, București, 1944 și de Mircea Păcurariu în *Istoria bisericii românești*, vol. II, București, Edit. Institutului Biblic, 1981. Câteva informații sumare despre activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici se găsesc în *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academici, 1964 precum și la Octavian Șchiau : *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Edit. „Dacia”, 1978.

În cele ce urmează ne propunem să realizăm o abordare cronologică a vieții și activității lui Duca Sotiriovici pornind de la informațiile cunoscute, pe care vom încerca să le completăm prin studiul unor izvoare narative, documentare și monografice. Analiza informațiilor va urmări totodată încadrarea în contextul epocii istorice în care a trăit acest tipograf.

Duca Sotiriovici semnează prima carte în anul 1743, în timpul domniei lui Ion Neculai Mavrocordat, dar activitatea sa tipografică trebuie abordată în contextul dezvoltării culturale a societății românești din sec. XVIII.

Începutul sec. XVIII românesc se caracterizează din punct de vedere cultural printr-un climat de erudiție și învățătură, creat de Academii Domnești și de numeroasele școli existente la diferite nivele în cele două Țări Române. Sub raport social-economic societatea românească era angajată într-un efort de eliminare a unor structuri perimate și de introducere a unora noi.

Personalitatea dominantă a acestui început de secol a fost Constantin Mavrocordat, domn cu educație îngrijită, influențat de lecturi bogate (biblioteca Mavrocordatilor a fost una din cele mai cunoscute în epocă), unul din cei mai informați oameni ai timpului său⁵. Cele zece domnii ale sale în ambele Țări Române s-au caracterizat printr-o amplă activitate reformatoare, în diverse

⁴ *Ibidem*, p. 214.

⁵ Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 170.

domenii ale societății. Pentru demersul nostru importantă este cea de-a doua sa domnie în Moldova (septembrie 1741 – iulie 1743).

În ceea ce privește tipografia, până la începutul sec. XVIII în Țările Române această instituție se afla sub autoritatea exclusivă a Bisericii și a Domniei. Ajungând a doua oară în Moldova, Constantin Mavrocordat hotărăște scoaterea de sub tutelă și transformarea tipografiei într-o întreprindere particulară. Din acest moment, asemenea tuturor dregătorilor țării, tipograful urmează a primi leafă și privilegii pentru activitatea desfășurată în folosul domniei, dar la fel cu oricare alt meșter cu atelier propriu, va avea libertatea să accepte comenzi particulare.

Intenția Domnului era ca tipografia să contribuie la ridicarea nivelului de cultură și a gradului de informare al societății, primii beneficiari urmând să fie slujitorii bisericii. Cult și orgolios în același timp, Constantin Mavrocordat ar fi vrut ca preoții români să poată răspunde la întrebări de dogme, asemenea preoților altor confesiuni. Dar la începutul sec. XVIII în Moldova slujba religioasă se mai făcea încă în limba slavonă, fapt care determina ca accesul la cultură să fie limitat la un număr restrâns de cunoscători. De aceea, într-o primă fază Domnul „poruncit-au de au adus și cărți pi-nțales din Țara Românească, căci în Moldova nu să afla<u> Evanghelii și Leturgii, dând poroncă mitropolitul aceste cărți să le cetească pe-nțales pe la bisărici“⁶. Apoi „poroncind Domnul mitropolitului și episcopilor să facă tipografie fieșticari la eparhie lui, ca să tipărească cărți pe înțales. Și așa s-au apucat de au făcut stanbă și de atunce și păr-acmu lucreadză ace pomeniri în pământul Moldovii“⁷.

În înfăptuirea acestei politici culturale Constantin Mavrocordat a fost sprijinit de Nichifor, fostul dascăl al lui Grigore Ghica, al II-lea pe care îl numește Mitropolit al Moldovei. Acesta s-a dovedit a fi un om învățat și un ierarh cu dragoste față de cultură, sprijinind între altele și activitatea tipografică⁸.

În urma recomandărilor Mitropolitului este adus la Iași tipograful Duca Sotiriovici. Faptul este atestat de un document de la Constantin Racoviță din 30 martie 1750, și anume hrisovul de întărire al tipografului : „de vreme ce alesul dintre obștii Duca Sotiriovici de la Thasos ne-au arătat hrisov de la preiubit fratele nostru, domnia sa Costandin Niculai voievod, întru care scrie pentru mai sus numit că aflându-se împodobit cu învățatura elinească și latinească și de altile, știind bine și limba moldovenească, întru care poate să tălmăcească orice carte, ispitindu-se de domnia sa mai cu dinadinsul cu

⁶ < Pseudo > Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii*. București, 1987, p. 16.

⁷ *Ibidem.*, p. 16.

⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 350.

tălmăcire Octoihului celui mare și cu alte și s-au aflat vrednic, și având și tipografia sa, cu cheltuiala lui făcută, n-au lipsit a-l agiutori, dându-i-se și privileghia cea trebuincioasă cu care să poată a avea odihna lui, nebântuit de către nimene, și să poată lucra neconținut lucrul tipografiei ca să îndestulce țara de cărți, lipsită fiind... Prin care hrisov întâi hotărâște ca să fie scutit el cu toată casa lui, și să ia și câte douăzeci lei pe lună de la Cămara gospod <și> la Paști și la Crăciun <câte> un postav i un atlaz. Așijdere să scutească 110 stupi de desetină și 250 oi de goștină ... și opt oameni scutiți de tot birul ce ar fi pe alții, ca să-i fie numai pentru lucrul tipografiei. Așijdere și pentru cât plumb, stiglos și hârtie va aduce pentru treaba tipografiei nici un ban vamă să nu dea. Și de s-ar tâmpla să tipărească Domnia noastră vreo carte, după tocmeala ce va avea să i se plătească de la cămara noastră pentru accasta după dreptatea ce s-au căzut"⁹. Hrisovul a fost reinnoit și în a doua domnie a lui Constantin Racoviță la 20 mai 7264 (1756) : „acest hrisov fiind făcut după dreptate, l-am întărit să se urmeze și la domnia aceasta pre deplin"¹⁰.

Pentru prima dată în Țările Române privilegiul imprimeriei oficiale se acorda unui mirean, străin în același timp¹¹. Fenomen nou în viața tipografiei românești, atelierul nu se mai află sub autoritatea Domnului sau a bisericii, devenind proprietatea meșterului. La mijlocul sec. XVIII începe astfel laicizarea tipografiei în Țările Române prin arendarea de către orășeni a atelierelor. Duca Sotiriovici fiind astfel primul tipograf-editor particular din țara noastră.

Grec din Thassos, cu numele slavizat, Duca fiul lui Sotir (Sotiriovici) a fost mai întâi preceptorul fiilor domnului Grigore Ghica al II-lea și favorit al mitropolitului Nichifor¹². Știind că Nichifor a fost dascălul lui Grigore Ghica al II-lea s-ar putea ca tot el să-l fi recomandat pe Sotiriovici pentru a se ocupa de educația copiilor domnului. În documentele interne moldovenești Duca Sotiriovici este numit în mod alternativ tipograf și dascăl¹³, el însuși considerându-se pe sine „meșter și învățat"¹⁴.

Încă de la începutul celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova sînt cunoscute cîteva cărți apărute la Iași fără indicarea tipografiei și a meșterului : *Evanghelia* și *Evhologhionul*¹⁵ din 1741, *Paraclitichi* și *Hrisovul*

⁹ Arh. St. Iași. Documente Pachet 360 / 2, f. 107, copie din 1816 de T. Gașpar diac, în *Condica Mitropoliei* ; cf. C. Turcu, *op. cit.*, p. 24. ; T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 354 ; O. Șchiau, *op. cit.*, p. 54.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ N. Iorga, *Tipografia la români. În Scrieri despre artă*, București, 1968, p. 214.

¹² *Ibidem*, p. 214.

¹³ Arh. St. Iași. Documente, Pachetul 360 / 4, f. 109-111.

¹⁴ *Ibidem.*, II, p. 77-78.

¹⁵ *B.R.V.*, IV, p. 55.

lui *Constantin Mavrocordat* pentru locuitorii de la moșiile mănăstirești din 1742, acesta din urmă tipărit pe o foaie volantă. Faptul că o altă tipografie nu mai este menționată în mod explicit la Iași în această perioadă îl determină pe C. Turcu să presupună că aceste tipăriri aparțin tot lui, Duca Sotiriovici¹⁶. Mircea Păcurariu consideră însă că ele s-au lucrat într-o tipografie a Mitropoliei care totuși a desfășurat o slabă activitate¹⁷.

Venind la Iași cu uneltele lui proprii, este posibil ca Duca Sotiriovici să fi lucrat inițial în tipografia Mitropoliei înființată în urma dispozițiilor domnești. N. Iorga afirmă că Sotiriovici „a căpătat de la Domn sarcina de a traduce din grecește *Octoihul*“¹⁸. În documentul citat mai sus se spune despre Sotiriovici că avea „tipografia sa, cu cheltuiala lui făcută“ și că „ispitindu-se de domnia sa <Constantin Mavrocordat> mai cu dinadinsul cu tălmăcire *Octoihului* celui mare și cu alte și s-au aflat vrednic“, astfel încât este posibil ca și aceste cărți să-i aparțină tot lui, cu atât mai mult cu cât „*Paraclitichi*“ este sinonim cu „*Octoih*“. Tot Duca Sotiriovici va fi tipărit și *Hrisovul din 1742*, lucrare cu caracter laic prin excelență. Cum o asemenea lucrare nu se mai tipărise până atunci în Țările Române, Domnul va fi dorit să o încredințeze unui spirit laic și luminat, capabil să-i înțeleagă utilitatea, așa cum era Duca Sotiriovici. Încă din această primă fază a activității sale, Sotiriovici va fi lucrat împreună cu meșteri autohtoni. Astfel, *Evanghelia din 1741* este scrisă de „smeritul între ierei Theodor Ianovici“¹⁹.

Ca urmare a reformelor lui Constantin Mavrocordat, activitatea tipografică înregistrează un aspect nou și în ceea ce privește sistemul salarizării care plasează acum tipograful într-un raport de dependență economică față de Domnie. La fel cu oricare alt slujbaș sau dregător, în măsura în care se integra aparatului de stat, iar venitul din slujbă căpăta o pondere tot mai însemnată în ansamblul veniturilor sale, tipograful trebuia să câștige favoarea Domnului²⁰. Deoarece domniile se succedau la intervale scurte de timp, pentru a-și putea valorifica meșteșugul, Duca Sotiriovici este nevoit și el să câștige bunăvoința diferiților domni care se perindau în scaun. Astfel, *Psaltirea* din 1743, prima carte în care tipograful Sotiriovici semnează ca atare, este adresată altui domn decât Constantin Mavrocordat și anume lui Ion Neculai Mavrocordat, fratele lui Constantin, ale cărui favoruri Sotiriovici încearcă să le câștige. El tipărește cartea cu cheltuială proprie și o prezintă Domnului, încercând să-l convingă să-i lase monopolul tipografiei. Iată cum se justifică în *Predoslovie* : „De vreme ce

¹⁶ C. Turcu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 350.

¹⁸ N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I, București, 1969, p. 363.

¹⁹ B.R.V., IV, p. 55.

²⁰ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 89.

eu altă putere n-am spre ajutoriul aproapelui meu fără numai meșteșugul tipografiei, nu voi lipsi a folosi de acum înainte după putința-mi pe ai mei den Hristos frați, tipărind cărți folositoare și de suflete mântuitoare, m-am apucat de am tipărit cu ajutoriul lui Dumnezeu această Psaltire. Deci auzind, pre înălțate Doamne, de <la> oarecarii învățați, precum să fi fost obiceiul vechi că fieștecarii meșter și învățat <trebuie> să aducă cele mai dentăi ale meșteșugului sau alte învățăturii lui de toate întâi împăratului sau domnului locului, drept aceasta am vrut și eu, mai micul robul Măriei Tale ... să urmez acestui lucru ... Cu plecăciune, dar și cu genunche, plecate, aduc și puiu înainte Măriei Tale această Psaltire care Măria-Ta, după urmarea împăraților și domnilor celor de demult ... mă rog să o primești cu blândețe și cu iubire"²¹. În această Predoslovie se simt pedagogul și persoana recunoscătoare : „are datorie fieștecarele veri cu ce mijloc ar pute să facă folos patriei lui, pentru căci ea îl priește și-l hrănește, ea îl cinstește și-l păzește. Drept aceia dar și eu mai micul tuturor, măcar că nu-mi este patria Țara Moldovei, iar pentru că am câștigat întru acest pământ <străin fiind> și cinste și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și lăcuiitorii cei adevărați. Deci, pentru ca să dau cătră dânsa un semn de mulțămită, și neavând cu altu ce, am pus nevoință de am tipărit această Psaltire spre folosul aceștii patrii"²².

Din păcate, Ion Neculai Mavrocordat s-a dovedit a fi un „tânăr nepriceput, care se primbla cu musică prin oraș și dădea ospete"²³, astfel încât în scurt timp s-a ajuns la înlăturarea reformelor lui Constantin-vodă, iar Duca s-ar părea că nu a reușit să-și păstreze privilegiul. În anul 1744 se constată apariția unui nou centru tipografic în Moldova : cel de la Rădăuți, iar în timpul domniei lui Ion Neculai Mavrocordat, Duca Sotiriovici nu va mai tipări nimic (dacă nu luăm în considerație *Învățăturile preoțești despre șapte taine*, care ar fi apărut în 1745 la Iași, dar despre care datele nu sunt sigure)²⁴.

Lipsit de protecție, Sotiriovici se vede confruntat chiar cu o oarecare concurență. *Molitvenicul* de la 1749 s-a tipărit în vremea lui Grigore Ghica, al II-lea „în sfânta Mitropolia Veche în Iași de Ieremia Marco tipograful“, probabil venit de la Rădăuți²⁵.

Abia după încetarea activității tipografice a Rădăuților și schimbarea domnului în anul 1747 activitatea lui Duca Sotiriovici capătă amploare. Om cult, iubitor de frumos și cu înțelegere pentru trecutul țării²⁶, noul domn

²¹ B.R.V., II, p. 77-78.

²² *Ibidem*, p. 78.

²³ N. Iorga, *Reformatorii*, p. 146.

²⁴ B.R.V. II, p. 87.

²⁵ *Ibidem*, p. 109.

²⁶ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 231.

Grigore Ghica al II-lea va continua reformele lui Constantin Mavrocordat. La 25 decembrie 1747 hotărăște ca pe lângă școala de la Mitropolie să se mai înființeze altele. Prin urmare, la Iași se vor înființa în 1749 școli la bisericile Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava²⁷.

Duca Sotiriovici îl cunoștea pe noul domn, astfel încât își va relua activitatea tipografică imediat după sosirea acestuia în țară. În 1747 tipărește *Liturghia*²⁸ și *Triodul*²⁹ pe cheltuiala sa, încercând din nou să câștige vechiul privilegiu asupra activității tipografice în Moldova. Iată ce se spune în prefața *Triodului*: „fiștece lege dreaptă mă silește prc mine, prea înălțate Doamne, ca să închin Măririi Tale cu datorita cinste și evlavie acest de suflet folositoriu Triod, care acum cu cheltuială nu puțină, vruii ca să-l tipăresc pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțelegere și urmata folosință lăcuiitorilor Țării aceștia. Cu adevărat să va vede îndrăzneța începere din parte celuia ce închină, fiindcă sunt lipsit din toate acele mijlociri care pute să facă mai primită închinării”³⁰.

Grigore Ghica al II-lea nu va domni nici măcar un an, dar urmașul său la tron va fi Constantin Mavrocordat. Simțindu-se protejat, Duca Sotiriovici continuă seria tipăriturilor cu cheltuiala sa. Astfel, la 20 octombrie 1748 apare *Psaltirea*, diortositor fiind Cozma ieromonah Valahul³¹. După ce deprinde meșteșugul tipografic în Moldova, Cozma se va reîntoarce să-și continue activitatea în Țara Românească. Astfel, *Psaltirea* apărută la București în 1756 apare sub îngrijirea lui Cozma, ajuns eclesiarh al Mitropoliei Bucureștilor³². Cozma va urca în ierarhia bisericească până la rangul de mitropolit al Țării Românești. În 1749 în tipografia lui Duca Sotiorovici apar *Rânduiala osfeștaniei mici*³³ și un *Octoihul*³⁴.

Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici va cunoaște însă maxima dezvoltare în timpul domniei lui Constantin Racoviță, urmașul lui Constantin Mavrocordat în scaunul Moldovei. Favorizat de climatul creat în Moldova prin schimbările introduse de Constantin-vodă, menținute de noul domn, Duca Sotiriovici instituie o utilizare comercială a tipografiei. Tipărind cu cheltuiala sa, cunoscând totodată nevoile și preferințele intelectuale din vremea sa,

²⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 352.

²⁸ *B.R.V.*, II, p. 99.

²⁹ *Ibidem.*, p. 102–104.

³⁰ *Ibidem.*, p. 103–104.

³¹ *Ibidem.*, IV, p. 69.

³² *Ibidem.*, p. 135–136.

³³ *Ibidem.*, p. 69.

³⁴ *Ibidem.*, II, p. 109–110.

probabil că Duca decidea singur care cărți urmau să apară, dar în anumite momente acceptă și ofertele unor solicitanți particulari. Astfel, în 1750 tipărește *Canonul Sf. Spiridon* „cu cheltuiala a preacinstului și de bun neam dumisale Costantin Razul vel vornic”³⁵. Influența acestei cărți asupra contemporanilor lui Duca va fi atât de mare, încât Ștefan Bosie, logofătul de visterie, a cumpărat în 1752 un loc în Iași „ca să facă o <fân>ă rugă pomenire Sfântului Spiridon”, adică să înalțe biserica cu același nume³⁶ existentă și astăzi. Acest Ștefan Bosie era un mare iubitor al cărților, astfel încât în anul 1751 „cu cheltuiala dumisale Ștefan Bosie cămăraș de izvoade” se va tipări o *Adunare de rugăciuni*³⁷. O altă carte, *Slujba Sf. Timotei*, în grecește, alcătuită de dascălul școlii domnești din Iași, Neculai Hiliodromen, s-a tipărit „cu cheltuiala prea învățatului boier grămătic, a dumnealui Iliășcu”; Sotiriovici face cu acest prilej o epigramă în versuri către domnul Constantin Racoviță³⁸.

- Începutul aparținând lui Duca Sotiriovici, spre sfârșitul sec. XVIII, și începutul sec. XIX, tipograful, constata cu regret N. Iorga, se transformă într-un antreprenor³⁹.

Duca Sotiriovici reușește să tipărească în anumite perioade câte două-trei cărți pe an, ceea ce denotă faptul că avea asigurată desfacerea produselor sale și că obținea chiar un venit, dar problema desfacerii cărților sale rămâne deocamdată puțin cunoscută. Pentru cărțile tipărite cu cheltuiala domnului sau a Mitropolitului, se poate presupune că acestea erau preluate la cămara domnească sau la Mitropolie, de unde apoi se vindeau sau se împărțeau pe la biserici sau școli. În schimb, pentru cărțile tipărite cu cheltuiala tipografului sau a diferiților solicitanți, nu știm cum se proceda. Cunoaștem doar că tipograful în afară de simbrie primeau și un anumit număr de exemplare din cărțile tipărite, pe care apoi le valorificau singuri. Presupunerea este întărită de o mențiune similară existentă într-o tocmeală a tipografulor bucureșteni din anul 1747⁴⁰, precum și de însemnările de pe cărțile tipărite de Duca Sotiriovici⁴¹. La tipărirea *Slujbei Sf. Timotei* din 1751, alături de tipograf au contribuit atât grămăticul Iliășcu cu cheltuiala cât și dascălul Nicolae Hiliodromen, alcătuitoarea. Dacă lucrătorii din tipografie primeau un anumit număr de exemplare,

³⁵ *Ibidem*, p. 112.

³⁶ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, p. 406.

³⁷ *B.R.V.*, II, p. 119.

³⁸ *Ibidem*, IV, p. 71–72.

³⁹ N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 221.

⁴⁰ I. Tanoviceanu, „Arhiva”, t. VIII, 1897, p. 707–708.

⁴¹ Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, Iași, Tipografia „Presa bună”, 1934,

atunci este corect să se presupună faptul că și acești doi contribuabili primeau echivalentul drepturilor de autor moderne.

Datorită activității lui Duca Sotiriovici cei care capătă acces la cultura scrisă devin mai numeroși. Lectura ajungând o obișnuință în societatea românească a vremii, cărțile religioase se citeau în biserică și în familie, fiind totodată manuale școlare⁴². Boieri de rang mic, târgoveți, preoți, dascăli de școală pot să-și satisfacă dorința de a citi, renunțând la serviciile copistului de manuscrise în favoarea tipografului, care lucrează mai rapid și mai ieftin. Aspectul fizic al cărții tipărite, în comparație cu manuscrisul permite o mai mare portabilitate și deci o circulație mai mare, iar uniformitatea literelor de tipar conduce la creșterea vitezei de citire. Consecința va fi nu numai creșterea interesului față de carte, dar și dorința de a o avea pentru sine, în biblioteci personale. De altfel, însuși Duca Sotiriovici a avut bibliotecă proprie. Este cunoscut un exemplar din *Historiae romanae libri*, volumul I, de Titi Livii Patavini, tipărit la Veneția în 1739, cu însemnarea în limba greacă „din cărțile lui Duca Sotiriovici tipograful”⁴³. Cum observăm, cartea a fost procurată de Sotiriovici încă de la apariție. În 1863 exemplarul se găsea în biblioteca „școlii și institutului gimnaziului central din Iași”, iar în anii 30 era în biblioteca profesorului Demostene Russo din București⁴⁴.

Este posibil ca Duca Sotiriovici să fi întreținut în calitate de editor un schimb de cărți cu străinătatea. Astfel s-ar putea explica prezența cărții venețiene citate mai sus în biblioteca lui personală, precum și faptul că *Psaltirea* tipărită în 1748 s-a aflat în posesia papei Benedict al XIV-lea⁴⁵ (1740–1758). Deci, cartea a ajuns în Italia imediat după apariție.

Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici continuă în 1750 cu un *Ceaslov* „care cuprinde în sine toată slujba de zi și de noapte”⁴⁶, primul *Ceaslov* în limba română tipărit în Moldova, iar în 1752 cu o *Psaltire*⁴⁷.

După moartea mitropolitului Nichifor, Duca încearcă o colaborare cu noul mitropolit, Iacov Putneanul. Cu cheltuiala acestuia apare în 1751 *Adunarea celor șapte taine*⁴⁸ iar în 1752 *Târnosania*⁴⁹.

Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici se încheie în 1752. În anul 1754 Iacov Putneanul tipărește *Penticostarul* „întru a sa din nou făcută

⁴² D. Furtună, *op. cit.*, p. 162.

⁴³ N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932, p. VII.

⁴⁴ C. Turcu, *op. cit.*, p. 26–27.

⁴⁵ *B.R.V.*, IV, p. 69.

⁴⁶ *B.R.V.*, II, p. 112.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 119.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 121.

tipografie în sfânta Mitropolie în Iași“, deci Mitropolitul reușise să-și facă tipografia proprie. N. Iorga consideră că de fapt tipografia de la Rădăuți a fost adusă la Iași⁵⁰ ; Dimitrie Dan avansează și data strămutării : 1755⁵¹ , iar T.G. Bulat remarcă faptul că meșterii sunt aceeași : Ioan Simionovici „tipograf ardelean“, Grigorie și Sandu⁵² .

Const. C. Giurescu consideră că Iacov Putneanul ar fi cumpărat instalația lui Sotiriovici pe care ar fi încorporat-o celei de la Mitropolie⁵³ . S-ar putea ca aceste ipoteze să se completeze una pe alta : este posibil deci ca Iacov Putneanul să fi refăcut și modernizat tipografia Mitropoliei cu uneltele lui Duca și cu meșterii de la Rădăuți.

Ipoteza ar putea fi susținută de faptul că, deși Duca Sotiriovici nu mai tipărește nimic după 1752, prezența sa în Iași este dovedită în continuare prin documentele din arhive. Astfel, în Catastrul Iașilor din 1755, Duca tipograful este menționat ca având casa în mahalaua Feredeielor⁵⁴ . Cunoscând faptul că meșteșugul tiparului în Iași s-a practicat încă de la început în această zonă din vecinătatea Mitropoliei, cunoscând totodată și obiceiul medieval potrivit căruia meșterul avea atelierul la un loc cu casa, este posibil ca în această parte a Iașilor să se fi aflat și tipografia lui Duca Sotiriovici. În anul 1755 Duca Sotiriovici s-a căsătorit cu Măgdălina⁵⁵ , fata lui Antonie sotnicul⁵⁶ , fiind cununat de vel logofătul Iordache Cantacuzino, care îi dăruiește niște țigani⁵⁷ . Iată ce spune Iordache Cantacuzino cu această ocazie în documentul din 15 iunie 1755 (7263) referitor la erudiția lui Duca : „având trebuință de câteva istorii, de învățături și altele ce ne-au trebuit a le scoate de pe cărțile grecești pe limba moldovenească, am poftit pe dumnealui Duca Sotiriovici tipograf de le-au scris și le-au tălmăcit. Și alte scrisori ce ne-au trebuit grecește, tot dumnealui ne-au scris“⁵⁸ . De altfel, cultura tipografului era cunoscută în epocă, o apreciere a acesteia constituind-o invitația de a face versuri la o nuntă domnească, în anul 1749. Tot în 1755, la moartea socrului său, Antonie sotnicul, Sotiriovici este numit epitropul fiului minor al acestuia, Zaharia, precum și al averii sale până ce acesta va ajunge la vârsta majoratului⁵⁹ .

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, 1928, p. 159.

⁵¹ Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 114.

⁵² T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 355.

⁵³ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, partea a 2-a, p. 909.

⁵⁴ I. Caproșu, M.R. Ungureanu, *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, Iași, 1997, p. 63.

⁵⁵ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XX, p. 282.

⁵⁶ Arh. St. Iași, Documente Pachet 360/4, f. 109–111.

⁵⁷ Ibidem, 360/5, f. 112 ; C. Turcu, *op. cit.*, p. 26.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Arh. St. Iași, Documente Pachet 360/4, f. 109–111.

Deși a renunțat la activitatea tipografică Duca Sotiriovici se dovedește în continuare un spirit întreprinzător. Astfel, din veniturile realizate până atunci s-a ocupat cu camăta. Dintr-un document din 29 iunie 1754, aflăm că „Niculai ficeorul răposatului Andreiu pisarul, împreună cu fămeia mea Anița și cu fiii miei făcut-am zăpăsiu mieu ca să fie de bună credință la mâna dumisale Ducăi Sotiriovici tipografal de aice din ieși, p<r>ecum să se știe că având eu o moșie de la părinți, în codrul leșiului, pe apa Vasluiului, ce se numește tot codrul leșului ... am stăpânit-o eu tot cu bună pace până acum ... de vor fi doi ani, de când având eu mare trebuință de bani, m-am împrumutat la dumnealui cu 125 lei, cu dobândă zece a doi. Și viind soroc banilor și neavând putere ca să-i dau, am făcut această moșie vânzătoare ... dar văzând dumnealui neputința mea, cum că nu poci să mă plătescu de dum<nea>lui cu acei bani, și-au făcut milă de mi-au primit moșia aceasta drept 135 lei, iertându-mi și dobânda de acești doi ani ... Și i-am vândut această moșie drept bani gata 135 lei ... să aibă a o stăpâni dumnealui și cuconii dum<ea>lui câți D<u>mnezcu îi va dărui, cu bună pace”⁶¹. (Observăm că Sotiriovici nu mai este considerat un străin, fiind numit „Duca tipografal de aice din Ieși”).

O altă mențiune despre Duca Sotiriovici se găsește în Sama Visteriei Moldovei pe anul 1763 (iulie-decembrie) unde figurează cu doi scutelnici, fără nici o altă indicație de dregătorie⁶¹.

Ultima mențiune despre Duca datează de la 22 septembrie 1777, când Grigore Alexandru Ghica voievod dă o carte „Magdalinei femeia Ducăi tipografal, întărind stăpânirea ei pre locul din codrul domnesc ... și pre care loc, prin zăpăsiu din 1754 l-au cumpărat <Duca tipografal> de la Neculai feciorul lui Andrei pisar, arătând prin pomenita carte și sămnile acelu loc”⁶². Din acest document aflăm, indirect, că Duca Sotiriovici nu mai era în viață în anul 1777.

Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici contribuie la consolidarea procesului de naționalizare a serviciului religios în Moldova. Cărțile sale au cunoscut o circulație mare în timp și în spațiu fiind atestate și în Transilvania. Astfel, *Triodul* tipărit în 1747 a fost cumpărat în anul 1784 de familia preotului Albu din Borș cu 20 de florinți, pentru a o dona bisericii din localitate⁶³. Până târziu au circulat și sub formă de manuscris. *Târnosirea bisericii* din 1752 s-a copiat în mănăstirea Secu în anul 1814, de păcătosul Chiril schimonahul⁶⁴. Favorizat de contextul istoric în care a trăit, prin modul de abordare a activității

⁶¹ Ibidem, 360/3, f. 108.

⁶¹ Gh. Ghibănescu *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în „Ioan Neculce” fascicula 5, 1925, p. 73.

⁶² Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XX, p. 282 ; C. Turcu, *op. cit.*, p. 27.

⁶³ Ioan Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, Socec, 1909, p. 44.

⁶⁴ Gherasim Cucoșel, *Mănăstirea Secu*, p. 46, nr. 22.

tipografice Duca Sotiriovici a inițiat procesul de comercializare și laicizare a acesteia. Încet, dar sigur, atelierul tipografic iese de sub tutela Bisericii și a Domnului, pentru a ieși în curând și din incinta bisericii, căpătând aspectul manufacturii. Proprietarul va folosi forță de muncă dintre orășenii mireni (un Sandu copil zățariul lucrează la *Psaltirea* lui Duca din 1749)⁶⁵. Capacitatea tiparului de răspândire a culturii și a informației s-a dezvoltat din momentul în care a fost folosit în scopuri comerciale. Boierii de rang mic, târgoveții care au bani și timp pentru a citi, dascălii de școală, preoții se vor înscrie în cercul celor care au acces la cultura scrisă, deși deocamdată de factură religioasă.

DUCA SOTIRIOVICI – LE TYPOGRAPHE DE THASSOS – LE PREMIER ÉDITEUR PRIVÉ DES PAYS ROUMAINS

R é s u m é

L'évocation de la personnalité du typographe Duca Sotiriovici nous offre, en fait, l'image de toute une époque : la fin du long Moyen Age roumain qui fait voir les premiers signes de l'époque moderne.

Grec, originaire de Thassos, il arrive à Iași, dans la capitale de la Moldave (1750), ayant „sa typographie, bâtie à ses propres dépenses“. „C'était le premier typographe privé laïque et étranger auquel on sit accordé le privilège de *l'imprimerie officielle* de l'état. Ce contrat lui assurait un salaire de la Trésorerie et divers dons à l'occasion des fêtes de la part du prince.

C'est par Duca Sotiriovici que la presse quitte l'enceinte des monastères, devenant une manufacture laïque, à laquelle travaillaient des citoyens et non pas des moines, comme avant. Le livre était produit comme une marchandise (N. Iorga – le nommait déjà „commerçant de presse“). Pour qu'elle fût bien achetée, elle s'est soumise à „la demande su marché“, car on imprimait beaucoup de livres en roumain (pour le moment prépondérément religieux) qui étaient de 12 en plus recherchés.

C'est lui qui a imprimé des livres ecclésiastiques d'une manière compréhensible“, c'est-à-dire dans le langage populaire, contribuant ainsi au remplacement du service religieux en slavon par celui en roumain. Le livre religieux était lu par conséquent pas seulement à l'église mais aussi en *famille*, étant en même temps utilisé en tant que *manuels scolaires*.

Tout en renonçant aux services du copiste de manuscrits en faveur de la presse qui travaillait plus rapidement et moins cher les boyards de rang petit, les citoyens, les pretores, les professeurs d'école pouvaient satisfaire leur désir de lire, en achetant des livres. La lecture devint alors une habitude pour la société du temps. C'est à la même époque que les bibliothèques privées devenaient de plus en plus fréquentes. De la sorte nous pouvons observer comment une mentalité nouvelle se formait, il s'agit de celle qui a mené vers les grands changements du XIX-e siècle roumain.

Par son activité, Duca Sotiriovici représente une page importante du passé culturel commun des Roumains et des Grecs.

⁶⁵ B.R.V., II, p. 109.